

УКРАЇНСЬКЕ ПРИАЗОВ'Я В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ (з експедиційних рефлексій 2018 року)

Любов Боса,
Олена Таран

У звідомленнях, які повсякчас надходять зі Сходу, міститься важлива інформація про те, що Маріуполь та прилеглі до нього терени залишаються і нині стратегічними районами для утримання ситуації під контролем української держави. Культурна складова не менш важлива, а то й визначальна для українського вибору місцевих мешканців, незалежно від того, до якої етноспільноти вони належать. Саме такий контекст урахувався нами під час перебування в Донецькій області (вересень 2018 р.) з метою збирання матеріалів до академічного багатомного видання «Етнографічний образ сучасної України» (іл. 7, 9). З огляду на ці міркування, ми також охоче відгукнулися на запрошення керівництва Маріупольського державного університету (далі — МДУ) взяти участь у всеукраїнському круглому столі «Культурна ідентифікація української нації на Донбасі», який тоді проходив у місті. Це була унікальна нагода побачити оптику місцевого експертного середовища щодо ідентифікаційних процесів та стану міжкультурних взаємодій на цих теренах.

Отже, після творчих зустрічей з викладачами і студентами історичного факультету, співробітниками наукової бібліотеки, презентацій наукових видань ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ми мали можливість познайомитися з місцевими науковцями та громадськими діячами, які у своїй більшості формують українське культурне середовище у краї. Цей захід проходив у рамках щорічного пісенного фестивалю, одним з модераторів якого є активний громадський діяч Анатолій Бутенко. У положенні про фестиваль читаємо: «На початку 2014 року в Маріуполі був свій Майдан. Завдяки громадським і волонтерським діячам на тисячних акціях, що пройшли в центрі міста, громада рішуче заявила: “Донбас — це Україна!”

“Маріуполь — Україна!” — і це волевиявлення почули й інші держави Європи і світу. Фестиваль-конкурс хороших і вокальних колективів “Українська пісня єднає нас” — один з тих величних заходів, який на підставах спільної історії, культури й української мови має за мету об'єднання».

У невимушеній творчій атмосфері ми склали уявлення про історико-краєзнавчі, культурологічні, соціологічні дослідження з проблем ідентичності. Переконливою була доповідь доцента кафедри історичних дисциплін МДУ Вадима Коробки щодо історії заснування Маріуполя. Він також акцентував увагу на численних дискусіях щодо козацької спадщини краю, Кальміуської паланки Вольностей Війська Запорозького тощо. Говорили і про важливість якісної університетської освіти. Професор Богдан Слющинський як зразок наводив освітню систему Японії, у якій значне місце посідає вивчення народної творчості, що впливає на усвідомлення власної громадянської та національної належності [6]. Порушувалося багато інших питань щодо взаємовідносин місцевих етноспільнот, ролі «місць пам'яті» в ідентифікаційних процесах, патріотичному вихованні тощо. У результаті обговорення заявлених проблем учасники заходу дійшли висновку про необхідність неупереджених ретельних досліджень усіх складових культури Приазовського краю.

Однак уже в наступні дні нашого відрядження ми повсякчас стикалися з певними за давніми стереотипами (щоправда, характерними і для інших теренів Півдня та Сходу України), які можна умовно звести до таких 3-х типів:

1. Українська культура Приазов'я — це культура пізніх переселенців з інших регіонів,

то ж чи потрібно її прискіпливо вивчати? (Відповідали, що вивчати потрібно в будь-якому разі, адже процеси адаптації, взаємовпливи, трансформації — важливий предмет дослідження. Як правило, українство тривалий час тут перебувало у ролі так званої мовчазної більшості).

2. Нічого вагомого українські переселенці не запропонували, натомість повністю асимілювалися, увійшовши до загальної російськомовної маси, що забула своє коріння. (Відомий вплив тоталітарної машини на всі етнокультурні процеси, проте історія містить достатньо прикладів стійкості, творчої самореалізації. Відтак завжди їх можна виявити, вивчити і представити загалу).

3. Потрібно розвивати сучасну культуру, яка цікавить молодь, а не оглядатися в минуле. (Але чи можливий лише односторонній рух? Без укорінення, вивчення себе ми отримуємо нові зони конфлікту. Потрібними є обидва процеси).

Щодо останнього твердження, то відразу зауважимо, що фаворитом тут є «грецький варіант» уявлень про належний стан культури. Даються знаки і спрямованість сучасних міжнародних культурних проєктів, поїздки до Греції, вивчення новогрецької мови, що саме по собі є абсолютно позитивним. Водночас деякі маріупольці переконані у власній «еллінській» належності й намагаються протиставити себе «грекам-татарам»¹. Навіть у школах подекуди розповідають про сучасних маріупольців як прямих спадкоємців мешканців античних міст.

У музеях є цікаві колекції (іл. 4) зразків грецької культури, яка здебільшого містить кримськотатарські компоненти. Трапляється багато й українських взаємопроникнень (насамперед ідеться про крій сорочок, колористику та техніку вишивки), про що розповідали нам самі наукові співробітники музеїв. Водночас здивували деякі підходи місцевих музейників до представлення етнографічних матеріалів. В одній з брошур подано інформацію таким чином: «Быт и культура украинских переселенцев, — а далі, — быт и культура

греческого, русского, еврейского, немецкого населения». Чому українців так наполегливо ідентифікують як переселенців, на відміну від представників інших етноспільнот? Ця дилема зародилася, вочевидь, ще перед російсько-українською війною 2014 року і має спільні з «руським міром» та донбаською регіональною ідентичністю витоки.

Проте в снт Нікольське ми отримали деякі свідчення щодо можливостей гармонійного співіснування в сучасному культурному просторі представників різних етноспільнот. Принагідно нагадаємо, що населення цього району (переважна більшість) завжди ідентифікувало себе українцями, попри те, що раніше сільські школи також були суцільно російськомовними. Навіть вимушені переселенці 1950-х років із західних областей також масово переходили на російську, як повідомляли в с. Бойове (Нікольський р-н). «А що ж, якщо десь в установах не говориш по-руськи, — за людей не щитали. Я довго не могла говорити та й зараз майже не володію [російською мовою]. А діти — то вже інша справа». Донька-школярка цієї респондентки розповідала, що зараз всі діти у Нікольському ліцеї надзвичайно патріотично налаштовані, щоправда, українською розмовляють лише на уроках і вдома. Як бачимо, наслідки зросійщення ще тривалий час даватимуться знаки, якщо в школах і дитячих садочках формально ставитимуться до цього питання. Особливо це стосується колишніх індустріальних регіонів, де українська завжди позиціонувалася як мова «відсталого селянства».

Отож, у селищі Нікольське нам пощастило зустріти людей, які здатні самотужки змінювати за давніми стереотипи, створювати і жити українське середовище неформальною культуротворчою діяльністю. Це трапилося завдяки науковим співробітникам місцевого краєзнавчого музею, які й самі докладають чимало зусиль для вивчення і популяризації як української, так і культури місцевої грецької громади. Особливо запам'яталася розповідь про грецький аматорський театр (директор — Олексій

Галла), що функціонував 1937 року в с. Катеринівка, учасників якого в часи сталінського режиму, як і представників української інтелігенції, було репресовано. У музеї експонується сценічний костюм головної героїні з п'єси «Наталка Полтавка» (іл. 1), що з успіхом йшла у виконанні акторів-аматорів, як і твори грецьких авторів. Сценічні костюми сільська молодь шила сама, орієнтуючись на український та грецький традиційний крій одягу. Автором вбрання, збереженого у фондах Краєзнавчого музею Нікольського району Донецької області, є Варвара Федорівна Галла — учасниця сільського аматорського театру, виконавиця ролі Наталки. Костюм був пошитий 1937 року із сатину, оздоблений вишивкою у червоно-чорній колористиці. Через брак спеціальних ниток для вишивання чорні та червоні нитки висмикували з тканин відповідного кольору.

У бесіді з Валентиною Єрмоменко, однією з наших респонденток, ішлося і про взаємини з представниками місцевих етноспільнот. Також вона зауважила: «А мене наші греки люблять. Ми як вийдемо виступати разом з ними, то більше за них можу розказати про їхню культуру». Щоправда, у відповідь на питання, чи цікавляться ті так само українською культурою, як їхні предки, вона лише сумно похитала головою.

Отже, знову постає питання, як підтримати неординарні проекти і людей, що спроможні їх втілювати, для творення відповідного культурного середовища на цих теренах? Здається, потрібно уважніше вивчати можливості цього краю, зокрема й ті, що стосуються історичної пам'яті про заснування Покровської станиці (нині — с. Бойове) 1831 року та хутора Гладкий (нині — смт Нікольське) козаками Азовського війська — вихідцями із Задунайської Січі [3].

У родині В. Єрмоменко не тільки здавна досліджують власну генеалогію, а й відшукують архівні документи багатьох козацьких родів смт Нікольське та його околиць². Вона сприяла встановленню пам'ятного знака засновникам поселення (іл. 6). Зазначимо також, що кожна

історія, отримана нами під час інтерв'ювання, варта уваги, кожна розповідь є унікальною, але зустріти носіїв історичної пам'яті, як пані Валентина, — це особлива знахідка. Адже в таких родах (без жодної ідеалізації з нашого боку) закумульовано, на жаль, часто незреалізований, потенціал цілої спільноти. Для присвяченого усній історії тому нашого видання «Етнографічний образ сучасної України» — це ще один зразок інтерв'ю з сучасними носіями козацької родовідної пам'яті (зазначимо, що Я. Новицький наприкінці ХІХ ст. зафіксував у Маріупольському повіті величезний масив етнографічної інформації. Численні його респонденти відкривали через багатющій фольклор та стійкі традиції український характер цих теренів).

Виявилося, що під час майже шестигодньої бесіди із цією літньою жінкою вдалося зафіксувати безцінні свідчення з матеріальної та духовної культури краю (іл. 3). В. Єрмоменко є надзвичайно енергійною, ерудованою місцевою просвітителькою. Їй вдається залучити до співпраці багатьох мешканців селища. «А що (я хоч і не маю вищої освіти), сама йду до них, беру документи, кажу, що ось ваші предки, вони ж були справжнісінькими козаками — відважними, розумними. Давайте зробимо разом свято, наприклад, День козацтва відмітимо. Та скільки ми того вже робили! А Маланки які ми проводимо! Ви б бачили! Десять тут фотографія [демонструє]».

Звичайно, ми не беремося оцінювати міру науковості їхнього пошуку. Важливий сам факт звернення до родової пам'яті козацтва як складової українського історико-культурного процесу. Українське військо, Козаччина — це національні соціокультурні універсалії, що нині дедалі більше набирають вагу. А для Півдня і Сходу вони є народною протипогою все тому ж «руському міру», про що також ішлося на вже згадуваному круглому столі.

Проте з історико-етнографічною спадщиною знаного вченого, етнолога Якова Новицького (талановитого вчителя, якого так шанували і палко любили учні та їхні батьки на цих теренах) місцева інтелігенція не ознайомена. Нині його

ім'я могло б бути увічненим у пам'ятних знаках на Маріупольщині, зокрема у Волноваському районі. Сподіваємося, що ця українська сторінка життя краю, яку ґрунтовно дослідила наша колега Людмила Іваннікова, стане в пригоді педагогічному та музейницькому середовищу [2; 4; 5]. Нині козацька усна традиція має бути об'єктом збереження нематеріальної культурної спадщини України.

Сподіваємося, що дослідження, проведені у 2012 та 2018 роках (з-поміж багатьох інших) відділом «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, стануть принаймні скромним вкладом у вивчення культури краю. Адже в багатотомному виданні «Етно-

графічний образ сучасної України» зібрано величезний масив етнографічної інформації, що також стверджує український характер цих земель. У томах, що стосуються родинних, весільних, календарних обрядів, традиційного харчування, сім'ї, промислів і ремесел, одягу, уже оприлюднені польові записи.

Чи конфліктують культури між собою? Звичайно ні, адже вони лише взаємодіють. Конфліктують люди, а швидше ті очільники імперій, що прагнуть влади над іншою країною, зокрема і через маніпулювання культурними образами. Отже, який він – етнографічний образ сучасної України, зокрема Приазов'я? Очевидно, ця відповідь важлива не лише для науки.

Примітки

¹ Хоча це питання скоріше мало б розглядатися у площині наукових досліджень. Наприклад, у дисертації І. Пономарьової «Греки Приазов'я: етнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури» на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (зі спеціальності 07.00.05 «Етнологія»; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2007 р.) ідеться про те, що віддавна на мові маріупольських греків (початок переселення з Криму – у 1780-х рр.), їхній духовній та матеріальній культурі позначився вплив давньогрецької, тюркської, слов'янської культур. З'ясовується етимологія та походження термінів, поширених у сфері куль-

турно-побутового життя греків-еллінофонів та греків-тюркофонів.

² Азовське козацьке військо утворене 1828 року під час Російсько-турецької війни вихідцями із Задунайської Січі. У 1832 році козаки із сім'ями були поселені на північно-західному узбережжі Азовського моря (колишні землі Кальміуської паланки). Військо заснувало (на території сучасної Донецької обл.) дві станиці – Микільську (нині – смт Нікольське) і Покровську (нині – с. Бойове Нікольського р-ну). Першим наказним отаманом війська був Й. Гладкий (1832–1853) – останній кошовий отаман Задунайської Січі, який ініціював повернення «турецьких запорожців» на українські землі [1].

Джерела та література

1. Енциклопедія історії України. Т. 1 : А–В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003. 688 с.: іл.

2. Іваннікова Л. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2010. 388 с.

3. Кондратович [Вовк Ф.]. Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам). *Киевская старина*. 1883. № 1 ; № 2 ; № 4.

4. Новицький Я. Твори : у 5 т. Т. 2 / упоряд. Л. Іваннікова. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2007. 510 с.

5. Новицький Я. Твори : у 5 т. Т. 3 / упоряд. Л. Іваннікова. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2009. 440 с.

6. У МДУ обговорили питання культурної ідентифікації української нації. URL : http://mdu.in.ua/news/u_mdu_obgovorili_pitannja_kulturnoji_identifikaciji_ukrajinskoji_naciji/2018-09-07-2652.

Список скорочень

КМНР – Краєзнавчий музей Нікольського району Донецької області

МКМ – Маріупольський краєзнавчий музей

МНП – Музей народного побуту (філія Маріупольського краєзнавчого музею)

1. Сценічний костюм головної героїні з п'єси «Наталка Полтавка». КМНР *

2. Українське народне жіноче вбрання кінця XIX – початку XX ст. МНП

3. Місцевий краєзнавець Валентина Єрьюменко. смт Нікольське Донецької обл.

4. Вироби ткацтва першої половини XX ст. МНП

5. Скриня початку XX ст. МКМ

* Усі світлини (1–9) – Л. Босої та О. Таран. 2018 р.

6

6. Пам'ятний знак засновникам села (козакам Азовського війська). Автор ідеї В. Єрьоменко. смт Нікольське Донецької обл.

7

7. Типовий будинок старого кварталу м. Маріуполя Донецької обл.

8

8. Реконструкція сільської садиби із хатою-землянкою. КМНР

9

9. Приазовський ландшафт м. Маріуполя Донецької обл.